

PROMENLJIVA KONCEPCIJA LJUDSKE PRIRODE

Aristotel

Frankenštajn je pomalo kao slon iz poslovice, sa svim onim slepcima koji vide različite stvari dok mu dodiruju surlu ili rep ili kožu. Gledaoци čitaju roman Meri Šeli i vide mnoge ekstremno različite stvari. Skoro pedeset miliona Gugl rezultata za reč *Frankenštajn* premašuju broj rezultata reči *Magbet*, što svedoči o popularnosti i trajnosti ovog teksta. Ovde se pitamo šta nam ova priča govori o konцепцијама ljudske prirode i kako su se one menjale kroz vreme.

Kad se već osvrćemo na protekle dve stotine godina, hajde da pogledamo još nekoliko milenijuma unazad. U četvrtom veku p. n. e. grčki filozof Aristotel postavio je temelj za razmišljanje o „čudovištima“ kao o odstupanju od normalne biti jedne vrste. Posvećen posmatrač prirode kakav je bio, Aristotel je takođe prepoznao da jedinke prolaze kroz proces razvoja koji se odvija kroz vreme. Obe ove teme bitne su za Meri Šeli.

Prvo, o ideji o suštini jedne vrste, ili esencijalizmu: Aristotel je bio ubedjen, na osnovu onog što je mogao uočiti, da svet sastoji od različitih vrsta organizama. Svaki organizam spada u određeni tip vrste, u našem slučaju u ljudski rod. Za Aristotela, svaki tip ima četiri uzroka koji čine pojedinca: materijalni uzrok pruža materiju; formalni uzrok pruža plan koji određuje oblik; pokretački uzrok uključuje proces izgradnje koji čini da materijalno primi pravi oblik tokom vremena; i konačni uzrok čini da organizam oživi dok oživotvoruje životni potencijal.¹ Ovi uzroci zahtevaju vreme da bi međusobno reagovali, što znači da organizam može postati prepoznat kao član svog prirodnog tipa/roda isključivo na kraju procesa stvaranja.

Povrh toga, svi živi organizmi takođe imaju ono što Aristotel naziva vegetativnom dušom (koja ih čini živima); životinje imaju čulnu dušu (koja im dozvoljava da se kreću); a ljudi imaju umnu dušu (koja im daje razum i osećanja). Aristotelova ideja duše nije religijska, već je deo njegovog pokušaja da objasni kako bi nešto moglo izgledati isto u jednom trenutku kada je osoba živa i drugačije u već sledećem kada je osoba mrtva. Aristotel je objasnio razliku na osnovu čina konačnog uzroka i duše.²

¹ Lawrence, Cera R. 2010. „On the Generation of Animals, by Aristotle“, u: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/2063>. Pristupljeno 25. septembra 2013.

² Vidi: Aristotle. 1943. *Generation of Animals*. Prev. A. L. Peck. Cambridge, M A: Harvard University Press. <https://archive.org/details/generationofanim00arisuoft>.

Drugo je Aristotelova spoznaja da je potrebno vreme kako biste nešto oživeli. To uključuje proces razvoja kako bi se svi ovi uzroci i faktori sjedinili. Mnogo kasnije, katolička crkva je dodala ideju „hominizacije“ da označi trenutak kada osoba postaje živa kao ljudsko biće. Aristotel bi insistirao da se oživljavanje ne dešava u jednom trenutku, već radije isključivo kao proces tokom vremena. Nekoliko milenijuma mislilaca se slaže sa Aristotelom po ovom pitanju, što ostaje, u svojoj biti, najbolje tumačenje razvoja.

Viktor Frankenštajn i njegovo stvorenje

Poput drugih intelektualaca s početka devetnaestog veka, Meri Vulstonkraft Šeli živila je u senci Aristotela. Period koji je kasnije nazvan naučnom revolucijom (približno od šesnaestog do osamnaestog veka) pokušavao je da zameni delove aristotelovske prirodne filozofije materijalizmom, empirizmom i eksperimentom. Materijalizam je naglašavao značaj mišljenja u smislu materijalnog i uloge materije u pokretu koja uzrokuje ono što se dešava u svetu, uključujući život. Materijalisti su odbijali, na primer, ideju da postoji neka posebna životna sila i verovali da su živi organizmi sačinjeni od materije koja se menja tokom vremena. Suprotno tome, vitalisti su verovali da postoji neka vrsta vitalne ili životne snage koja čini da stvari ožive – da je životna snaga neophodna da bi se od nečega napravio živi organizam umesto komada gline ili nekog drugog materijala. Kroz ove nove okvire objašnjenja, ljudi su počeli da istražuju živi svet i da pitaju šta je to što prvobitno uzrokuje da se život uopšte pojavi i da onda nastavi da čini nešto živim, umesto mrtvim.

Ti razni pokušaji da se razume život očigledno su uticali na Merino razmišljanje. Empirizam i eksperimentacija pozvali su ljude da isprobaju stvari – to jest, ne samo da se osalone na predašnje znanje ili na ono što se može naučiti iz knjiga, već da istražuju sami. Viktor Frankenštajn je prigrlio poziv na eksperimentisanje.

Ipak, čini se da Viktor nije imao jasan uvid u to što čini da se život desi, niti u ljudsku prirodu. Za neke mislioce, poput Paracelzusa, među onima koji su prozvani ijatohemičarima (lekarski hemičari) sedamnaestog veka, život je zahtevao određenu hemijsku interakciju. Za druge, elektricitet dodeljuje život. Opet, neki drugi su mislili da je toploplota pokretnički faktor. Neki su verovali i da se život uzdiže kroz neki oblik neobjašnjivog spontanog stvaranja. Ili da možda postoji neka druga životna sila koja tera materiju da postane oživljena ili živa. Iako se čini da Viktor nema jasan uvid u to što je to tačno što uzrokuje život, on se vodi ubeđenjem da može da napravi stvorenje i da učini da ono usvoji što god da je potrebno i tako oživi. On želi da stvori život, a Meri koristi izraz „da stvori“ prilično promučurno.³

Mi smo danas jednako fascinirani kao što bi i Merini savremenici-čitaoci bili time što je sve potrebno da se učini kako bi materija oživila i što sačinjava ono što smatramo ljudskom prirodom. Danas naučnici često ističu neke aspekte načina na koji se čelije u embrionima

³ Westfall, Richard S. 1977. *The Construction of Modern Science: Mechanisms and Mechanics*. New York: Cambridge University Press, str. 82–104.

dele da bi proizvele još ćelija od inicijalno oplođenog jajeta. Te ćelije sadrže nukleinske kiseline, koje se čine ključnim za život. Nizovi dezoksiribonukleinske kiseline (DNK) se replikiraju na načine koji dozvoljavaju ćelijama da se dele i višećelijskim organizmima da rastu i razvijaju se tokom vremena. Mi nastavljamo da mislimo o životu kao o nečemu što ima materijalnu osnovu. Možda nasuprot Merinom Viktoru, mi znamo mnogo više o tome šta nešto čini živim, a takođe i shvatamo koliko toga još uvek ne znamo.

Šta čini neimenovano stvorenje „čudovištem“?

Kroz Viktorovo stvorenje, predstavljena nam je zagonetka o ljudskoj prirodi – Šta čini čudovište? Je li to fizički izgled? Ovo je izgledna mogućnost; naposletku, stvorenje je veće i jače od ljudi sa kojima se susreće i „obdareno figurom koja je odvratno deformisana i gusnusna“.⁴ Aristotelovim rečnikom uzroka, u stvorenju bismo mogli pročitati prekinut set formalnog i pokretačkog uzroka – to jest, prekid u planu i konstrukciji materije koja poprima oblik.

Možda nam je potrebno, međutim, da pogledamo malo dublje u prirodu prepostavljene čudovišnosti ovog stvorenja. Iako je fizički abnormalan, on je sastavljen od ljudskih delova i tako je na nekom nivou obdaren ljudskošću, makar u materijalnom smislu. I iako ljudi koje stvorenje susreće ustuknu od njegovog fizičkog izgleda, njegova je forma prepoznatljiva kao čovekolika, radije nego kao neka druge vrste. U tom smislu, on ima suštinu ili „prirodu“ ljudskog bića.

Šta je sa racionalnom „dušom“ ovog stvorenja ili sa njegovim intelektualnim sposobnostima, koje takođe uključuju i emocije i čula? Da li su njegovi nedostaci u tom pogledu ono što ga čini čudovištem? To je još jedna izgledna mogućnost. On iskazuje ponašanje koje uzdrmava moralne senzibilitete svojih savremenika – nasilje, osvetu i ubistvo. Ali sve to čine i mnogi ljudi na koje se etiketa „čudovišta“ ne bi mogla prikačiti.

Da se udubimo još više u čudovišnu prirodu Viktorove kreacije, vratimo se na trenutak Aristotelu. Prisetimo se da kako se stvaranje odvija, četiri uzroka međusobno reaguju kako bi podali život potpuno ostvarenom organizmu određene vrste. Što će reći, osoba je osoba i ima prirodu ljudskog bića upravo samo zbog procesa razvoja.

Zašto je razvoj važan

Hajde da na trenutak razmotrimo važnost postojanja razvojnog procesa i razlog zbog koga je on važan za stvaranje čudovišta, te da li bi on mogao postati ljudsko biće bez odgovarajućeg razvoja. Kroz njegove monologe upućene svom tvorcu, stvorenje objašnjava da ono nije imalo roditelje da ga odgoje i da je moralo da usvoji moralna načela kroz pri-

⁴ Shelley, Mary Wollstonecraft. [1831] 2000. *Frankenstein: Complete, Authoritative Text with Biographical, Historical, and Cultural Contexts, Critical History, and Essays from Contemporary Critical Perspectives*. 2nd izd. Ur. Johanna M. Smith. Boston: Bedford/St. Martin's, str. 98.

sluškivanje razgovora i posmatranje. Viktor je izveo svoj eksperiment i onda je od njega pobegao, ostavivši um i ponašanje novorođenčeta okovano unutar odraslog tela. Viktor je načinio fatalnu grešku, jer nije uspeo da razume da stvaranje života, u smislu kompletno i ispravno funkcionalnog živog ljudskog bića, zahteva razvoj. Bebe ne znaju šta je dobro, a šta loše; one moraju da nauče o moralu kao i o tome kako da hodaju i pričaju i voze bicikl i čitaju knjigu i slično. Aristotel je to znao. Ipak, neki entuzijastični materijalisti naučne revolucije mislili su da materija i materijalne sile mogu biti dovoljne. Nije jasno da li su Viktor ili Meri naučili lekciju da je razvoj važan ili su pali na iluziju da je materija dovoljna.

Meri zasigurno želi da vidimo kako Viktor prekoračuje ograničenja ispravne nauke i medicine svojim eksperimentima. Taj moralitet poručuje da mi ljudi ne bi trebalo da posežemo u visine i stvaramo nova bića. Mi, čini se, imamo izgleda da to shvatimo pogrešno i stvorimo čudovište.

No, možda ovo nije pravi zaključak. Možda bi umesto toga trebalo da primetimo da samom Viktoru nedostaje odgovarajuće obrazovanje koje se razvilo tokom vremena. On ne razvija svoje razumevanje sveta na sistematičan način. Čini se da skače sa jedne pasije na drugu. Isprva, on se oduševi nekim tekstovima koji mu se dopadaju, samo da bi ih odbacio i prigrlio druge. Zatim traga za učiteljima i uči od njih, ali takođe i juri svoju tajnu agendu. Ne dobijamo jasnú sliku zbog čega je to tako, ali možemo zaključiti da, poput stvorenja koje stvara, Viktor takođe ne uspeva da razvije odgovarajuća osećanja i racionalnost o svetu, uključujući i osećaj za ispravan naučni eksperiment i ono što nam on može ili ne može reći.

Poenta koja se nameće je da pouka Merine priče nije isključivo restriktivna – to jest, „nemojte se mešati u stvaranje života“ – već takođe i instruktivna – to jest, budite svesni da organizmi, naročito ljudi, zahtevaju vreme i naročite podsticaje da u potpunosti ostvare norme svoje vrste.

Normalan i abnormalan razvoj

Za Aristotela, četiri uzroka međusobno deluju kroz generativni proces, stvarajući odra-slu jedinku određenog tipa. Tip (u našem slučaju, ljudsko biće) samim tim je ishod redovnog procesa stvaranja. Šta je, onda, ishod prekinutog procesa stvaranja? I kako su ljudi razume- li ovaj prekinuti proces stvaranja kroz vreme?

Postoje dve stvari koje treba razmotriti ovde: tip i odstupanje od regularnog procesa razvoja (drugim rečima, normalni način kojim nešto doseže tip). U okviru aristotelovskog pogleda na svet, tip je prirodna jedinica, i njeni članovi su obdareni određenim osobinama koje ih čine prepoznatljivim kao pripadnicima te jedinice (dokle god prolaze kroz redovni tok razvoja). Prema Aristotelovoj proceni, tipovi su suštinski – to jest, oni su sačinjeni od skupa odlika koji čine svoje članove onim što su u osnovi. Suština određuje tip, ali takođe i definiše i stvara organizme unutar jednog tipa.

Pogledajmo ideju o tipu još malo bliže. Koncept tipa istrajavao je dugo pre Aristotela. Baš kao što je i Aristotel, prirodnjaci iz perioda od sedamnaestog do devetnaestog veka

težili su tome da razumeju i da urede prirodnji svet. Takvo uvođenje reda često je zahtevalo prepoznavanje razlika između organizama i njihovo grupisanje u uredne, određene tipove.

Prema Aristotelovom mišljenju, tipovi su nepromenljivi entiteti, ali do vremena kad je Meri napisala *Frankenštajna*, ideja da su vrste fiksne počela je da se preispituje. Deo ovog preispitivanja proistekao je iz prepoznavanja da okolina može uticati na organizam kroz proces razvoja; drugi deo ticao se razumevanja da te promene mogu biti prenesene sa jedne generacije na drugu. Ova dva dela slagalice postali su osnov za teoriju evolucije: Darwin ih je razumeo, ali nije mogao znati kako bi se promene tokom razvoja mogle prenositi; to razumevanje nije stiglo sve do dvadesetog veka, kada su proces i materijalna priroda nasleđa proučeni.

U Merino vreme, podrazumevalo se da odstupanje od regularnog procesa razvoja stvara čudovišta. U ranom devetnaestom veku, na primer, Johan Fridrik Mekel (1781–1833) proveo je veći deo svoje karijere tražeći i opisujući embriološke abnormalnosti.⁵ Za Mekeleta, ove čudovišnosti mogle su se objasniti na osnovu prekinutog razvoja. Bile su prepoznate po svojim odstupanjima od norme razvoja (drugim rečima, njihovo nepridržavanje normi ljudske vrste). Štaviše, ova čudovišta, prema Mekelu, predstavljala su prekid razvoja u kojima je embrion fetusa zaustavljen u stadijumu koji predstavlja niži organizam u životinjskom carstvu (Mekel je bio zagovarač ideje da je razvoj očitavanje evolutivne istorije dugo pre nego što je Ernest Hekel (1834–1919) ponudio svoju poznatu teoriju rekapitulacije).⁶ U ovom sistemu, prekinut proces stvaranja dovodi do transgresije tipa.

Teorije odstupanja od normalnog tipa i izmenjeni procesi razvoja su usvojili u kasnom devetnaestom veku pojedini naučnici koji su pokušavali da objasni i razvoj i evoluciju. Na primer, Edvard Drinker Koup (1840–1897) i Henri Ferfield Ozborn (1857–1935) shvatili su da postoje tipovi zuba između kojih se organizmi mogu kretati kroz evoluciju. Ovo kretanje, prema Koupu i Ozbornu, uzrokovan je promenama u razvojnoj putanji jednog organizma.⁷ U ovom potonjem kontekstu, tipovi i kretanje među njima postali su vezani ne toliko za čudovišta već za evoluciju.

Da zaključimo, da li je stvorenje bilo ljudsko?

Ljudsko biće je, prema Aristotelu, biće ljudske vrste. To je stvorenje koje je postiglo odgovarajuću formu i koje je pratilo ispravan tok razvoja (i fizički i racionalno/emotivno) za

⁵ O'Connell, Lindsey. 2013a. „Johann Friedrich Meckel, the Younger (1781–1833)“. U: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/6282>. Pриступљено 9. februara 2015.

⁶ Barnes, M. Elizabeth. 2014b. „Ernst Haeckel's Biogenetic Law (1866)“. U: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/7825>. Pриступљено 3. maja 2014. i O'Connell, Lindsey. 2013b. „The Meckel–Serres Conception of Recapitulation“ U: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/5916>. Pриступљено 17. februara 2015.

⁷ Barnes, M. Elizabeth. 2014a. „Edward Drinker Cope's Law of the Acceleration of Growth“ U: *Embryo Project Encyclopedia*. <http://embryo.asu.edu/handle/10776/8067>. Pриступљено 6. avgusta 2014.

ljudski tip. Prema Aristotelovom mišljenju, stoga, stvorenje Viktora Frankenštajna ne može se smatrati ljudskim bićem. Slažemo se.

Viktor želi da vidi stvorenje kao ljudsko; naposletku, on je prošao kroz mukotrpan proces prikupljanja ljudskog materijala i izvođenja eksperimenata neophodnih da se (ponovo) stvori život. Ali, na kraju, Viktor ne želi da odradi ispravan razvojni posao – on napušta svoje stvorenje, ostavljajući ga u nepotpunom stadijumu razvoja. Aristotelovski rečeno, Viktor narušava formalni, pokretački i finalni uzrok, ostavljajući stvorenje sa loše formiranim telom i umom jedino materijalnog uzorka.

Šta bi bilo kad bismo napustili aristotelovski okvir četiri uzorka i fokusirali se na načine na koji su drugi među savremenicima Meri Šeli objašnjavali život? Vratimo se na trenutak na materijaliste. Za striktnog materijalista, jedina stvar neophodna da bi se nešto prihvatio kao ljudsko jeste da je sačinjeno od odgovarajuće materije. Zbog toga što proces nije relevantan u ovom tumačenju, čisti materijalisti bi mogao proglašiti stvorenje ljudskim. Međutim, veoma je malo onih koji su bili striktni materijalisti u tom smislu. Materija sama nije dovoljna. Mnogo češći stav je taj mehaničkog materijaliste, koji zahteva i da odgovarajuća materija bude prisutna i da ona bude pokrenuta na ispravan način. Takav misilac ne bi video stvorenje kao ljudsko. Mehanički aspekt zahteva proces, i kretanje materije mora početi i nastaviti se na pravi način.

Za kraj, razmotrimo modernu implikaciju jednog pitanja koje *Frankenstajn* postavlja našem stavu o ljudskoj prirodi. Biti ljudsko biće znači pripadati ljudskoj vrsti, što zahteva i formu materije i njen razvojni proces. Samo kada su materija i proces ostvareni zajedno na odgovarajući način, može se postići ljudskost jedinke. Koncept bivanja osobom nosi dodatna društvena tumačenja i konačno je definisan kroz društvene konvencije, ali prema našem stavu, bivanje osobom zahteva u najmanju ruku da nešto bude potpuno ljudsko u smislu forme i razvoja.

Mi uvidamo da postoje mnoga različita mišljenja o tome šta može i šta se treba ubrati u osobe. Ipak, razvoj je ključan i materija sama nije dovoljna. Geni i nasleđeni materijal nisu dovoljni. U tom pogledu, bivanje osobom, ili prihvatanje jednog bića kao osobe, može se dodeliti samo nakon što je proces razvoja dovoljno kompletan. Određivanje onog što se računa kao dovoljno da bi se ubrajalo u osobe je društveno pitanje. Biološki, ono što se ubraja u ljudska bića je sposobnost da se živi samostalno, sa „življenjem“ definisanim prema najboljim naučnim i medicinskim standardima današnjice.

Konkretnije gledajući temu trenutnog interesovanja, neki ljudi tvrde da embrioni imaju odlike osobe i da im treba dati legalna prava jednog ljudskog bića. U smislu ljudskosti ili bivanja osobom koji su ovde objašnjeni, ova definicija bila bi netačna procena embriona. Embrioni su materijalno ljudskog tipa, ali oni još nisu prošli kroz proces razvoja i još nisu osobe u tom smislu. Neki ljudi vole da tvrde da su embrioni potencijalne osobe u tome što mogu, pod pravim okolnostima, postati osobe. Ili, da to sročimo biološki, možda bi se embrion ili „čudovište“ koje još nije potpuno formirano ljudsko biće moglo uzeti za ono koje ima potencijala da postane ljudsko biće. Ali potencijal nije konkretan. Većina nas ima mnogo potencijala koje nikada nismo iskoristili. Nema smisla ponašati se kao da je svako od nas

već olimpijska zvezda ili koncertni pijanista ili matematički genije samo zato što možda svako od nas ima potencijala da postane sve od navedenog. Računa se samo ono što je konkretno. Stvorenje nije zapravo ljudsko biće zbog toga što se nije potpuno razvilo. Čak i posle dva veka, Viktor i njegovo neljudsko biće pomažu nam da prosvetimo svoje shvatanje ljudske prirode.

(*Engleskog prevela Slađana Stamenković*)